

Farkas Ildikó

A turánizmus

Magyarország geopolitikai helyzetéből adódóan, történelme alakulásában meghatározó jelentősége volt a Kelethez és Nyugathoz való viszony, illetve konfliktushelyzetben a Kelethez vagy Nyugathoz tartozás kérdésének. E két álláspont kétféle történelemfelfogást takar: a nyugati — azaz az európai — fejlődési modell követésének elvét és az ezzel szembenálló, a helyi hagyományokat — „ősi szokásokat” — mint abszolút értékeket elbíráló helyzetű szemléletet. A magyarság származása és Magyarország földrajzi helyzete tette lehetővé, hogy ez a vita újból és újból fellángoljon, gyakran a realitásoktól függetlenül is. Ebben az évszázados polémikában foglalt el egy álláspontot a századfordulótól kezdődően a nyugati irányultság ellenében „keleti” orientációt hirdető turánizmus.

A meghatározás értelmezése

A turánizmus lényegét igen nehéz egyszerűen összefoglalni, hiszen a „keleti orientáció” eszméje rendkívül széles skáláját nyújtotta a különböző, gyakran egymásnak teljesen ellentmondó értelmezési lehetőségeknek. A kiindulási pont azonban a legfőbb esetben a turáni eszme alapgondolata volt, mely szerint a magyarság a turáni népcsaládba tartozik, s feladata a többi turáni eredetűnek tartott nép jobb megismerése, kutatása, illetve velük a kulturális és gazdasági kapcsolatok kiépítésével bizonyos együttműködés kialakítása, s egyes értelmezések szerint a politikai összefogás, a „turáni szövetség” megteremtése.

A felfogásbéli különbségek már a „turáni” jelző s így a „turáni népek” meghatározás értelmezésében megmutatkoztak. A „turáni” elnevezés eredetileg Max Müller XIX. századi német származású angol nyelvészről származott, aki Európa és Ázsia nem indoeurópai és nem sémi nyelveit — a kínai csoport kivételével — jelölte ezzel az összefoglaló névvel.¹ Ő ugyanis megkülönböztette a nomád és a letelepedett kultúrfokú népek nyelvét, s az első csoportba tartozókra alkalmazta a „turáni népcsalád” terminológiát. Az összehasonlító nyelvtudomány fejlődésével a nyelvészek hamar megcáfolták az elméletet, s elvetették az eredetileg földrajzi megjelölés nyelvészeti használatát, a terminus azonban még sokáig az urál-altáji népek összefoglaló nevéként élt tovább. A tudományosság képviselői megpróbálták a fogalmat eredeti földrajzi értelmében kezelni. 1918-ban a Turán című folyóiratban a szerkesztők (köztük neves kutatók, mint például Teleki Pál, Németh Gyula, Vikár Béla,

Felvinczi Takács Zoltán) így határozták meg a turánizmus tudományos értelmezését:² „A Turán név számunkra annak a területnek a neve, amelyre érdeklődésünk s munkánk irányul. Századok óta viseli e nevet Nyugat-Ázsiának hol kisebb, hol nagyobb területe, rendszerint a Pamír, Irán és Kaspi-tenger között elterülő alföld.” A „turáni” jelző a „keleti” szinonimjaként a keletkutatásban azt a területet jelölte, „amely felé őstörténetünk kutatása s a Széchenyi hangzottaita gazdasági, kulturális és politikai irányodásunk szükségének felismerése érdeklődésünket vonzotta és vonzza: a Keleti Balkán, Elő- és Belső-Ázsia, valamint a délorosz síkság.” Ez a rokonsági elméletekkel nem foglalkozó földrajzi felfogás azonban csak a keletkutatók szűk körében élt; a politikai turánizmus hívei és a nagyközönség sokkal inkább a Max Müller-féle *néprökonsági felfogás* alapján állt, s a „turáni” népeket egy népcsaládnak tekintette. Bár a „turáni” elnevezés még így sem volt teljesen egyértelmű, hiszen az egyik (a mérsékeltabb) értelmezés az urál-altáji népcsaládot értette alatta, amely szerint a magyar nép az uráli népek ugor ágához tartozik, s ezáltal vele rokonnak tekinthető a közelebből a finnugor (finn, észt, zürjén, vojtják, cseremisiz, mordvin, lapp és elsősorban osztyák és vogul) és a szamojéd népek, távolabbról pedig az altáji népek (török-tatár, mongol, tunguz, mandzsu, japán, koreai). Ebben a felfogásban mintegy 150 millió turáni népességről beszéltek.³ Ugyanakkor a radikálisabb turánisták ezt a kört tovább bővítették, s a turáni — tehát rokon — népek közé sorolták még a kínai, a tibeti, az indiai népek nagy részét is, így ezzel egy közel 600 millió, Európa keleti felét és Ázsia legnagyobb részét elfoglaló népcsalád meglétét feltételezték.⁴ A műkedvelő nyelvészek és történészek még ennél is tovább menve, a történeti népek között kerestek és találtak rokonokat: kunok, sumérek, indiai áriják, irániak, jazigok (jászok), gétiak (dákok), hetiták, szkíták, asszírok, etruszok stb. lettek a magyarok ősi rokonai.⁵

E felfogásbéli eltérésekből adódóan természetesen a turánizmus lényegét érintő értelmezések is különbözőek egymástól. Az eltérő elképzelések hívei különböző szervezetekben (ársaságokban, szövetségekben, baráti körökben stb.) tömörültek más-más célokkal és persze időben is változó tartalommal. Nyilvánvaló tehát, hogy a turánizmust — lágában értelmezve a keletiséget — több szinten jelentkező *összetett jelenségeként* kell kezelni, amelyben a különböző megjelenési formák gyakran egymástól függetlenül léteztek.

Kialakulása — megjelenése

A turánizmus *megjelenése* a századforduló idejére tehető. Kialakulásában több tényező játszott szerepet: a magyar nemesi nacionalizmus fejlődése és a honfoglalás ezredik évfordulója éppúgy Kelet felé fordította a figyelmet, mint a Monarchia külpolitikája, s az akkor világszerte tapasztalható „keletiség-divat” is nagy hatással volt az Ázsia iránti érdeklődés megnövekedésére. Magyarországon a keletiség mint politikai ideológia modern kori megjelenésének credőit a múlt század végén kell keresnünk. A XIX. század második felére a magyar őstörténeti kutatásban a nyilvánosság előtt folyó hosszú és zajos vita („ugor—török háború”) lényegében a magyarság finnugor származásának elfogadásával ért véget. A kérdést azonban nem letehetett tisztán tudományos módon megközelíteni, hiszen a nemzettudat kevésbé polgárosult színién az *eredeti kérdése* ideológikus jelentőséggel bír, a nemzet a történeti fejlődésben találja meg a hiányzó kohéziót, sőt legítimitást. A valódi történeti fejlődést gyakran áhstorizáló, esetleg mítikus elemekkel átszőtt mondákkal

Felvinczi Takács Zoltán) így határozta meg a turánizmus tudományos értelmezését.² „A Turán név számunkra annak a területnek a neve, amelyre érdeklődésünk s munkánk irányul. Századok óta viseli e nevet Nyugat-Ázsiának hol kisebb, hol nagyobb területe, rendszerint a Pamír, Irán és Kaspi-tenger között elterülő alföld.” A „turáni” jelző a „keleti” szinonimájaként a keletkutatókban azt a területet jelölte, „amely felé őstörténetünk kutatása s a Széchenyi hangoztatva gazdasági, kulturális és politikai irányodásunk szükségének felismerése érdeklődésünket vonzotta és vonzza: a Keleti Balkán, Elő- és Belső-Ázsia, valamint a délorosz síkság.” Ez a rokonsági elméletekkel nem foglalkozó földrajzi felfogás azonban csak a keletkutatók szűk körében élt; a politikai turánizmus hívei és a nagyközönség sokkal inkább a Max Müller-féle *néprökonsági feltevést* alapján állt, s a „turáni” népeket egy népcsaládnak tekintette. Bár a „turáni” elnevezés még így sem volt teljesen egyértelmű, hiszen az egyik (a mérsékeltébb) értelmezés az ural-altáji népcsaládot értette alatta, amely szerint a magyar nép az urali népek ugor ágához tartozik, s ezáltal vele rokonnak tekinthetőik közelebből a finnugor (finn, észt, zürjén, votják, cseremis, mordvin, lapp és elsősorban oszjájk és vogul) és a szamojéd népek, távolabbról pedig az altáji népek (török-tatár, mongol, tunguz, mandzsu, japán, koreai). Ebben a felfogásban mintegy 150 millió turáni népségről beszélték.³ Ugyanakkor a radikálisabb turánisták ezt a kört tovább bővítették, s a turáni — tehát rokon — népek közé sorolták még a kínai, a tibeti, az indiai népek nagy részét is, így ezzel egy közel 600 millió, Európa keleti felét és Ázsia legnagyobb részét elfoglaló népcsalád meglétét feltételezték.⁴ A műkedvelő nyelvészek és történészek még ennél is tovább menve, a történeti népek közötti keresetek és találtak rokonokat: kunok, sumérek, indiai árjak, irániak, jazigok (jászok), géták (dákok), heiták, szkíták, asszírok, etruszok stb. lettek a magyarok ősi rokonai.⁵

E felfogásból eltérésekből adódóan természetesen a turánizmus lényegét érintő értelmezések is különböztek egymástól. Az eltérő elképzelések hívei különböző szervezetekben (társaságokban, szövetségekben, baráti körökben stb.) tömörültek más-más célokkal és persze időben is változó tartalommal. Nyilvánvaló tehát, hogy a turánizmust — lágában értelmezve a keletiséget — több szinten jelentkező *összetett jelenségként* kell kezelni, amelyben a különböző megjelenési formák gyakran egymástól függetlenül léteztek.

Kialakulása — megjelenése

A turánizmus *megjelenése* a századforduló idejére tehető. Kialakulásában több tényező játszott szerepet: a magyar nemesi nacionalizmus fejlődése és a honfoglalás ezredik évfordulója éppúgy Kelet felé fordította a figyelmet, mint a Monarchia külpolitikája, s az akkor világszerre tapasztalható „keletiség-díval” is nagy hatással volt az Ázsia iránti érdeklődés megnövekedésére. Magyarországon a keletiség mint politikai ideológia modern kori megjelenésének eredőit a múlt század végén kell keresnünk. A XIX. század második felére a magyar őstörténeti kutatásban a nyilvánosság előtt folyó hosszú és zajos vita („ugor—török háború”) lényegében a magyarság finnugor származásának elfogadásával ért véget. A kérdést azonban nem lehetett tisztán tudományos módon megközelíteni, hiszen a nemzetadat kevésbé polgárosult szintjén az *eredet kérdése* ideologikus jelentőséggel bír, a nemzet a történeti fejlődésben találja meg a hiányzó kohéziót, sőt legitimitást. A valódi történeti fejlődést gyakran állhstorizáló, esetleg mítikus elemekkel átszőtt mondákkal

helyettesíti. Hiába dőlt el tehát a tudományos vita a nyelv rokonságának javára (amiről ma már tudjuk, hogy igazából nem tudta lezárni sem a kulturális rokonság, sem az etnikai származás kérdését), a nemzettudatban a turáni rokonság elmélete maradt a népszerűbb.⁶

A turánizmus kialakulása összefüggött a *nemzetteljárás* módszerével is a XIX. század második felében.⁷ A reformkor nemzetszemlélete a polgárosodó nemes, a majdani polgárosult nemzet tagját tekintette eszménynek. A századfordulóra azonban az erős konzervatív hagyományokkal rendelkező historizáló közép-nemesi eszmevilág, a dzsentri mentalitás vált a nemzeti karakter uralkodó jellegévé a polgári gondolkodásmóddal szemben, s ez egyben a magyarság keleti voltának igénylését is jelentette a nyugati polgári értéktrend ellenében. A „turáni lovas” alakja lett — keleti származásával, vitézségével, büszkeséget sugárzó magatartásával — a nemesi nemzetszemény megtestesítője évtizedekre. Ez mozgatta a honfoglaló magyarság kultúrája és az őstörténet iránt megélt érdeklődést, amely a millenniumi ünnepekben érte el tetőfokát. Emellett a Monarchia-béli Magyarország egy európai nagyhatalom meghatározó részeként politikai alakító tényezőnek *tudta* magát Európában, s az ezeréves állam ünneplése a Duna-völgyi vezető szerep demonstrálása is volt. E nagynemzet tudat megnyilvánulásaként jelentkezett az önálló magyar imperializmus gondolata, mely a magyar ipar keleti (főleg balkáni) terjeszkedésének, a Kelet felé való gazdasági, majd politikai térhódításnak a vágyával először fogalmazta meg a turánizmus *expanszív változatát*.

A turáni népek összefogását hirdető eszme terjedését segítette elő a századelő külpolitikai eseményeinek hatása is. A Monarchia balkáni szövetségi politikája Törökországgal és Bulgáriával az e két „turáni” ország iránti baráti érzéseket táplálta, s az Oroszországgal vívott háborújából győztesen kikerülve, szintén turáni népeknek tartott Japánt is általános rokonszenv övezte. Törökországban turánizmus névvel hódított a törökség felemelését és nemzeti irányú átalakítását hirdető pántörök mozgalom, amely tovább bátorította a turáni népek összefogásának gondolatát. Nagy szerepe volt a turánizmus kialakulásában az éledő pánszláv és pángermán mozgalomtól való félelemnek is, melynek háttérében a magyar közgondolkodásra nagy hatással bíró herderi jóslat állt, miszerint a magyar nép rokontalan Európában, s el fog tűnni az öt körülvevő germán és szláv népek tengerében. A turánizmus ideológiája tehát már kezdetől fogva magában hordozta a defenzív változatot alkotó védekező magatartást.

Modernista indítékek

Magyarországon a keleti népek és kultúrák iránt megnyilvánult érdeklődésnek nemcsak politikai és nacionalista, hanem — furcsa módon — *modernista indítékai* is voltak, hiszen a korabeli modern művészeti irányzat, a *szeccszizió* is az Ázsia-kultuszt erősítette. A XIX. század második felében a világ előtt addig elzárt keleti országok sorra arra kényszerültek, hogy megnyissák kapuikat a nyugati hatalmak előtt, s kultúrájuk hamarosan az érdeklődés homlokterébe került. Európa romantikus felfogással a civilizációk őseit, a ma is romlatlan egzotikus világot kereste Ázsiában, s közben felfedezte a japán, kínai, indiai, török, arab művészet szépségét. A keleti művészet iránt támadt érdeklődés Európában a századfordulóra érte el tetőpontját, s nemcsak a szeccszizió irányzatában, hanem a francia impresszionisták és az amerikai imágisták művészetében is tükröződött. Az európai dekadens

polgári civilizációt kritizálók egy része (angol preraffaeliták)⁸ is a Kelethez fordult például, hogy az atomizált világba visszahozza a közösségi életformát. Kapitalizmusellenes romantikus kultúrkritikájuk Magyarországon is visszhangra talált. A művészi keletiség hatása jelentkezett a *magyar művészet megújítására irányuló törekvésekben*, amelyek modern, polgárosult nemzeti művészet és új formanyelv megteremtésére irányultak. A festészetben a góddöllői és a nagybányai csoport, az építészetben *Lechner Ödön* és követői, a zeneművészetben *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* az addig nemzetnek kiküldött nemesi ízléssel szemben a valódi nemzeti, a népi kultúrából kívántak meríteni, amelyet akkor kezdtek felfedezni kutatók s művészek egyaránt. A népi kultúra hagyományaihoz kötődő új nemzeti stílus kialakításával Lechner, Bartók és a többiek a magyar népművészet értékeit tették egyetemessé, s ezzel a sajátos keleti örökséget ötvözték a modern művészeti törekvésekkel. (Gondoljunk itt Lechnerre, aki — elfogadván *Huszka József* nézeteit a magyar népművészet ázsiai eredetéről — a magyar népi ornamentika mellett perzsa és ind elemeket alkalmazott épületei díszítéséhez; vagy Bartókra, aki a magyar mellett a kelet-európai, sőt a török és az arab dallamvilágot és ritmusképletet is felhasználta egy új stílus kialakításához.) A kor őstörténeti irányultságának megfelelően a népművészet újonnan felfedezett értékeit ősrinek minősítették, s az elnyugatodott magyar művelődés keleti alapjait látták eredetében. Az ekkor meginduló néprajzkutatás — modernista indíttatása ellenére is — telítve volt nemzeti érzéssel, s a magyar népművészet értékeinek felkutatásával és megőrzésével a korban oly fontosnak tartott nemzeti jelleg védelmét szolgáltatta. A szeccszizió ízlés, a Millennium keltette történeti érdeklődés vagy a romantikus-mitizáló keletiség hatása szinte minden író és költőnél elért, s valamilyen formában, hosszabb-rövidebb ideig mindegyikük művészetében megjelent (*Gárdonyi Géza*, *Herczeg Ferenc*, *Cholnoky Viktor*, *Kosztolányi Dezsd, Juhász Gyula*, *Móricz Zsigmond*, *Ady Endre* stb.). S bár a művészi keletiség a szeccszizió divat hanyatlásával világszerte gyakorlatilag eltűnt a művészi eszköztárból, a századforduló művészeite által létrehozott formanyelv még sokáig éreztette hatását a magyar irodalomban, építészetben és zenében.

Szervezeti keretek

A századelőn megjelenő turánizmusnak az 1910-ben alakított Turáni Társaság biztosította *szervezeti keretét*. A Társaság működésének céljait elsősorban a tudományos kutatást jelölte meg, valamint a turáni eredetűnek tartott népek gazdasági-kulturális felderítését és a gazdasági és kulturális kapcsolatok kiépítését.⁹ Az alcímében Magyar Ázsiai Társaság nevet viselő egyesület illusztris névsort mutatott fel vezetősége és tagsága körében, hiszen a tudományos orientalisztika neves képviselői (*Goldziher Ignác*, *Lóczy Lajos*, *Vámbéry Ármin*, *Velics Antal* stb.) és ismert Ázsia-utazók (*Széchenyi Béla*, *Hopp Ferenc*, *Vay Péter* stb.) mellett a kor — jó értelemben vett — elit-társadalma is támogatta az új szervezetet (*Hatvany József*, *Teleki Pál*, *Károlyi Mihály*, *Bánffy Miklós* stb.). A társaság anyagi bázisát részben az ő adományaikból és a tagdíjakból, részben kormánytámogatásból hozták létre. Az egyesület a turáni népekkel foglalkozó előadásokat és turáni nyelveket oktató nyelvtanfolyamokat tartott, emellett — főleg gazdasági — expedíciókat szervezett és támogatott Kisázsia, a Kaukázus vidékére és Közép-Ázsiába. S bár az expedíciók

vak javára (amiről
 ág, sem az etnikai
 adt a népszerűbb.⁶
 al is a XIX. század
 st, a majdani pol-
 un az erős konser-
 a dzsentri menta-
 ióddal szemben, s
 polgári értékrend
 ével, büszkeséget
 zedekre. Ez moz-
 külfő érdeklődést,
 chia-béli Magyar-
 tényezőnek *tudta*
 szerep demonst-
 nálló magyar im-
 edésének, a Kelet
 ogalmazta meg a

ődésnek nemcsak
 is voltak, hiszen
 rósítette. A XIX.
 ra kényszerültek,
 an az érdeklődés
 ma is romatlan
 xdiak, török, arab
 ban a századfor-
 y a francia imp-
 urópai dekadens

polgári civilizációt kritizálók egy része (angol preraffaeliták)⁸ is a Kelethez fordult például, hogy az atomizált világba visszahozza a közösségi életformát. Kapitalizmusellenes ro-
 manikus kultúrkritikájuk Magyarországon is visszhangra talált. A művészi keletiség hatása
 jelentkezett a *magyar művészet megújítására irányuló törekvésekben*, amelyek modern,
 polgárosult nemzeti művészet és új formanyelv megteremtésére irányultak. A festészetben
 a gödöllői és a nagybányai csoport, az építészetben *Lechner Ödön* és követői, a zenemű-
 vészetben *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* az addig nemzetinek kikialtott nemesi ízléssel
 szemben a valódi nemzeti, a népi kultúrából kívántak meríteni, amelyet akkor kezdtek
 felfedezni kutatók s művészek egyaránt. A népi kultúra hagyományaihoz kötődő új nemzeti
 stílus kialakításával Lechner, Bartók és a többiek a magyar népművészeti értékeit tették
 egyetemessé, s ezzel a sajátos keleti örökséget ötvözték a modern művészeti törekvésekkel.
 (Gondoljunk itt Lechnerre, aki — elfogadván *Huszka József* nézeteit a magyar népművészet
 ázsiai eredetéről — a magyar népi ornamentika mellett perzsa és ind elemeket alkalmazott
 épületei díszítéséhez; vagy Bartókra, aki a magyar mellett a kelet-európai, sőt a török és
 az arab dallamvilágot és ritmusképletet is felhasználta egy új stílus kialakításához.) A kor
 óstörténeti irányultságának megfelelően a népművészet újonnan felfedezett értékeit ősinék
 minősítették, s az elnyugatosodott magyar művelődés keleti alapjait látták eredetében. Az
 ekkor meginduló néprajzkutatás — modernista indítatása ellenére is — telítve volt nemzeti
 érzéssel, s a magyar népművészet értékeinek felkutatásával és megőrzésével a korban oly
 fontosnak tartott nemzeti jelleg védelmét szolgálta. A szeccesiós ízlés, a Millennium
 keltette történeti érdeklődés vagy a romantikus-mitizáló keletiség hatása szinte minden
 írói és költői elért, s valamilyen formában, hosszabb-rövidebb ideig mindegyikük művé-
 szetében megjelent (*Gárdonyi Géza*, *Herzeg Ferenc*, *Cholnoky Viktor*, *Kosztolányi Dezső*,
Juhász Gyula, *Móricz Zsigmond*, *Ady Endre* stb.). S bár a művészi keletiség a szeccesiós
 divat hanyatlásával világszerte gyakorlatilag eltűnt a művészi eszköztárból, a századforduló
 művészete által létrehozott formanyelv még sokáig éreztette hatását a magyar irodalomban,
 építészetben és zenében.

Szervezeti keretek

A századelőn megjelenő turánizmusnak az 1910-ben alakított Turáni Társaság bizto-
 sította *szervezeti kereteit*. A Társaság működésének céljával elsősorban a tudományos ke-
 lektutatást jelölte meg, valamint a turáni eredetűnek tartott népek gazdasági-kulturális
 felderítését és a gazdasági és kulturális kapcsolatok kiépítését.⁹ Az alcímében Magyar
 Ázsiai Társaság nevet viselő egyesület illusztris névsort mutatott fel vezetősége és tagsága
 körében, hiszen a tudományos orientalisztika neves képviselői (*Goldziher Ignác*, *Lóczy*
Lajos, *Vámbery Ármin*, *Velics Antal* stb.) és ismert Ázsia-utazók (*Széchenyi Béla*, *Hopp*
Ferenc, *Vay Péter* stb.) mellett a kor — jó értelemben vett — elit-társadalma is támogatta
 az új szervezetet (*Hatvany József*, *Teitzi Pál*, *Károlyi Mihály*, *Bánffy Miklós* stb.). A társaság
 anyagi bázisát részben az ő adományaikból és a tagdíjakból, részben kormánytámogatásból
 hozták létre. Az egyesület a turáni népekkel foglalkozó előadásokat és turáni nyelveket
 oktató nyelvtanfolyamokat tartott, emellett — főleg gazdasági — expedíciókat szervezett
 és támogatott Kisázsiaiba, a Kaukázus vidékére és Közép-Ázsiába. S bár az expedíciók

elsődleges célja a természeti és a gazdasági körülmények fellírása volt, néprajzi és nyelvészeti szempontból is jelentős vizsgálatokat végeztek.¹⁰

Természetesen a *célok tekintetében* már ekkor is többféle elképzelés élt egymás mellett a társaságon belül. Az orientalisták a világszerte sorra alakuló Ázsiai Társaságok mintájára a tudományos kutatás fellendítését várták el, míg a „másik oldalon” a turánizmus hívei a turáni népek kulturális, majd politikai összefogásával a turánosság virágzásának időszakát, s ezzel „a germán és szláv uralom” végét remélték,¹¹ a turánizmust mint reális politikai-gazdasági programot értelmezők számára Magyarországon gazdasági hatalmának alapja lehet a keleti kereskedelem és export-ipar megeremítése és fejlesztése,¹² s a társaság feladata elsősorban e gazdasági előrenyomulás szolgálata a tudományos kutatás segítségével, a szükséges ismeretek megszerzésével. Mindez nem egy elszigetelt, szűk körű csoport elképzelése volt, hiszen a Monarchia gazdasági terjeszkedésének célpontjával a Balkánt, illetve — lávonalabb tehetőségként — Kisáziát és Közép-Ázsiát szemelte ki: a turánizmus tehát jól illeszkedett a kor nagyhatalmi ideológiájába.

Az első világháború alatt a Turáni Társaság — megemelt kormánytámogatással — átalakult Magyar Keleti Kulturaközponná, és feladata a szövetséges turáni népekkel (főleg Törökországgal és Bulgáriával) való kapcsolattartás lett. A Kulturaközpont szervezte és bonyolította le a török diákcsera-akciót, melynek során 200 török, s mellettük még több bolgár, bosnyák és albán fiatal tanult magyar középiskolákban. A társaság 1913 óta létező folyóirata, a „Turán” nagy terjedelemben, magas színvonalon jelent meg Teleki Pál szerkesztésében. A turánizmusból azonban hiányzott az ideológia társadalmi szempontú végiggondoltsága, s a kor társadalmi-politikai kérdéseire nem adott — igaz, nem is keresett — választ, ezért nem is alakult át konkrét politikai koncepcióvá. Javarást *tisztázatlan*, *irracionális eszmekör* maradt, bár valószínű, hogy éppen e tisztázatlanság miatt érvényesülhetett olyan sokféleképpen s olyan széles körben.

Az eszmekör átalakulása — irányzatok

A világháború, a forradalmak és a párizsi békek okozta tudati zavarodottságban a turánizmus új stimulust kapott. A „Nyugat trianoni árulása” miatt a „hálátlan Európa” iránti csalódottság és a pesszimista „egyedül vagyunk” érzés vezette a társadalom különböző rétegeit a turánizmushoz, hogy Keleten keressenek barátokat, rokonokat, szövetségeseket Magyarországon számára, s így az ország kiöhrhessen elszigeteltségéből, s újra elfoglalhassa a nemzetek között az őt megillető helyet. A turánizmus eszmeköre tehát némileg átalakult: mint gazdasági és politikai program végképp illúziósnak bizonyult (hívei persze még így is maradtak, akik a meggyöngyült és kicsiny országban tovább dédelgették a nagyhatalmúság ábrándját), ugyanakkor új funkciót kapott a *définatív irányzat*, a *nemzetvédő szemlélet* előtérbe kerülésével. A megváltozott igényeknek megfelelően a különböző értelmezések immár *szervezetileg is elkülönültek* egymástól. A Turáni Társaságból kivált a tisztán tudományos kutatással foglalkozó Kőrösi Csoma Társaság, József változatlan programmal, a régi, erősen konzervatív turánizmus jegyében folytatta működését a Turáni Társaság, s mellette 1920-ban megalakult a radikálisabb, szélsőjobboldali turánizmust képviselő Turán Szövetség.¹³ Ez céljában nem tért el jelentősen a Turáni Társaság által megfogalmazott alapelvelektől (a turáni népek megismertetése, a velük való együttműködés

kialakítása stb.), de értelmezésében és eszközében jóval radikálisabb volt. Éles Nyugat-ellenességgel hirdette a keleti — azaz a turáni — kultúra felsőbbrendűségét, a keleti orientáció szükségességét és a (turáni) fajtság tudatának kifejlesztését a magyarság körében. A Szövetség erősen hangsúlyozta a fajvédelem jelentőségét, s itt visszhangra talált a Turáni Társaságban sem addig, sem később el nem terjedt antiszemitaizmus. A Turán Szövetség céljának a fajvédelem mellett a nemzeti öntudat újjáélesztését tartotta, amelyet az ősi dicső turáni eredet és a jövőbeni, turáni összefogással elérhető magyar vezető szerep tudatosításával kívánt elérni. Kiadványaiban megtalálhatók a mélyen tudományalatti „ismeretterjesztő” dolgozatok s a radikális propaganda-iratok is.¹⁴ Ez a szervezet tulajdonképpen a turánizmus híveinek fajvédő csoportját tömörítette, akik politikai kérdésekben a kormány jobboldali radikális ellenzékének véleményét képviselték. A Szövetség 1923-ra a konszolidáció előrehaladával — főleg belső nézeteltérések miatt — felbomlott, illetve több kisebb szervezetre esett szét. Újjáélesztésére 1931 és 1933 között, később pedig 1937-ben történt kísérlet, a turánizmus mint faji mozgalom programjával.

A Turáni Társaság működésében a mérsékeltebb irányt követte, a konzervatív keresztény-nemzeti középposztály ízlésének megfelelően. Ez a középosztály — állami hivatalnokok, köz- és magánisztviselők, értelmiségiek stb. — alkotta a Társaság tagságát, látogatta előadásait és vásárolta kiadványait. A kiadványok és előadások hangneméből, valamint a vezető személyek (1920 után a Társaság elnöke *Pejár Gyula* lett) életútjából és személyes kapcsolataiból arra következtelhetünk, hogy a Társaság a hivatalos politikai irányt követte, s támogatta a bethleni konszolidációt. Külpolitikai elképzeléseikben a mérsékelt turánizmus hívei az európai turáni népekkel (Törökország, Bulgária, Észtorország, Finnország) való együttműködést hirdették, s a közeledés érdekében számos rendezvényt tartottak, Török és Finn—Észt Intézetet hoztak létre, melyek közül az utóbbi aktív szerepet játszott a finnugor kongresszusok (1921, 1924, 1928 Budapest, 1931, 1936) szervezésében és előkészítésében. A Társaság tehát a színvonalasabb tudományos ismeretterjesztő társadalmi egyesületek közé tartozott: az előadások, felolvasó gyűlések nemcsak a turánizmusról szóltak, hanem valóban a rokonnak tekintett népek kultúrájával foglalkoztak. A Társaság — amennyire szerény keretei engedték — tanulmányutakat, tudományos expedíciók támogatására is vállalkozott, folyóiratot adott ki, múzeum és könyvtár létesítését tervezte, folytatta a diákcsera-akciók lebonyolítását, cseréidüléseket szervezett (Finn- és Észtorországba), különböző tudományos konferenciákat (pl. finnugor kongresszus, finnugor orvoskongresszus stb.) rendezett.¹⁵

Szólni kell még a turánizmus „*ortodox irányzatáról*” is,¹⁶ amely jelzővel a korban a valóságtól messze szakadt, teljességgel tudománytalan, fantasztikus elképzeléseket illették, melyek a turáni gondolat talajából nőttek ki, legalábbis tartalmilag a „nagy eszme”, a turáni népek összefogásának gondolata éltezte őket. Műkedvelő szöfejtők és amatőr őstörténészek a legendák és álmok világából szerkesztették meg egy sosem volt „ős-turáni” nép dicsőséges múltját, a magyarral rokonnak kiáltva ki a világ szente valamennyi jelentős népét: turáni nép lett a kínai, a sumér, a indiai, sőt a maja is. A világtörténelemben a turáni népek alkotak mindig igazán nagyot: hatalmas birodalmak, dicső harci tettek, nagy-szerű vezérek s a civilizáció szinte minden eredménye az ő nevékhöz fűződik — vallották e nézet hívei. Az ortodox turanisták egy része a keresztyénységet is támogatta — mivelhogy

lt, néprajzi és nyelv-
s élt egymás mellett
ársaságok mintájára
a turánizmus hívei
gzásának időszakát,
mint realis politikai-
umának alapja lehet
a társaság feladata
a más segítségével, a
közkegyen csoport el-
pontjával a Balkánt,
ite ki: a turánizmus
nyátmogalással —
áni népekkel (főleg
zponi szervezte és
nellettük még több
ság 1913 óta létező
eg. Teleki Pál szer-
lmi szempontú vé-
az, nem is keresett
arész *tiszta*zatlán,
ság miatt érvénye-

avarodottságban a
„háltalan Európa”
társadalom külön-
konokat, szövetsé-
ségéből, s újra el-
körbe téhát némileg
nyult (hívei persze
abb dédelgették a
yzat, a *nemzervédő*
n a különböző ér-
rsaságból kivált a
t változatlan prog-
tkódását a Turáni
i turánizmust kép-
ársaság által meg-
ló együttműködés

kialakítása stb.), de értelmezésében és eszközeiben jóval radikálisabb volt. Éles Nyugat-ellenességgel hirdette a keleti — azaz a turáni — kultúra felsőbbrendűségét, a keleti orientáció szükségességét és a (turáni) fajiság tudatának kifejtését a magyarság körében. A Szövetség erősen hangsúlyozta a fajvédelem jelentőségét, s itt visszhangra talált a Turáni Társaságban sem addig, sem később el nem terjedt aniszemitizmus. A Turán Szövetség céljának a fajvédelem mellett a nemzeti öntudat újjáélesztését tartotta, amelyet az ősi dicső turáni eredet és a jövőbeni, turáni összefogással elérhető magyar vezető szerep tudatosításával kívánt elérni. Kiadványaiban megtalálhatók a mélyen tudományalatti „ismeretterjesztő” dolgozatok s a radikális propaganda-iratok is.¹⁴ Ez a szervezet tulajdonképpen a turánizmus híveinek fajvédő csoportját tömörítette, akik politikai kérdésekben a kormány jobboldali radikális fajvédő csoportját tömörítette, akik selték. A Szövetség 1923-ra a konszolidáció előrehaladtával — főleg belső nézetel-terések miatt — felbomlott, illetve több kisebb szervezetre esett szét. Újjáélesztésére 1931 és 1933 között, később pedig 1937-ben történt kísérlet, a turánizmus mint faji mozgalom programjával.

A Turáni Társaság működésében a mérsékeltebb irányt követte, a konzervatív keresztény-nemzeti középosztály ízlésének megfelelően. Ez a középosztály — állami hivatalnok, köz- és magánisztviselő, értelmiségiek stb. — alkotta a Társaság tagságát, látogatta előadásait és vásárolta kiadványait. A kiadványok és előadások hangneméből, valamint a vezető személyek (1920 után a Társaság elnöke *Pekár Gyula* lett) életútjából és személyes kapcsolataiból arra következtethetünk, hogy a Társaság a hivatalos politikai irányt követte, s támogatta a bethleni konszolidációt. Külpolitikai elképzeléseikben a mérsékelt turánizmus hívei az európai turáni népekkel (Törökország, Bulgária, Észtország, Finnország) való együttműködést hirdették, s a közeledés érdekében számos rendezvényt tartottak, Török és Finn—Észt Intézetet hoztak létre, melyek közül az utóbbi aktív szerepet játszott a finnugor kongresszusok (1921, 1924, 1928 Budapest, 1931, 1936) szervezésében és előkészítésében. A Társaság tehát a színvonalasabb tudományos ismeretterjesztő társadalmi egyesületek közé tartozott: az előadások, felolvasó gyűlések nemcsak a turánizmusról szóltak, hanem valóban a rokonnak tekintett népek kultúrájával foglalkoztak. A Társaság — amennyire szerény keretei engedték — tanulmányutak, tudományos expedíciók támogatására is vállalkozott, folyóiratot adott ki, múzeum és könyvtár létesítését tervezte, folytatta a diákcsere-akciók lebonyolítását, cseréünléseket szervezett (Finn- és Észtországba), különböző tudományos konferenciákat (pl. finnugor kongresszus, finnugor orvoskongresszus stb.) rendezett.¹⁵

Szólni kell még a turánizmus „*ortodox irányzatáról*” is,¹⁶ amely jelzővel a korban a valóságtól messze szakadt, teljességgel tudománytalan, fantasztikus elképzeléseket illették, melyek a turáni gondolat talajából nőttek ki, legalábbis tartalmazta a „nagy eszme”, a turáni népek összefogásának gondolata éltezte őket. Műkedvelő szöföjtők és amatőr őstörténészek a legendák és álmok világából szerkesztették meg egy sosem-volt „ős-turáni” nép dicsőséges múltját, a magyarral rokonnak kiáltva ki a világ szinte valamennyi jelentős népét: turáni nép lett a kínai, a sumér, az indiai, sőt a maja is. A világtörténelemben a turáni népek alkotnak mindig igazán nagyot: hatalmas birodalmak, dicső harci tettek, nagy-szerű vezérek s a civilizáció szinte minden eredménye az ő nevékhöz fűződik — vallották e nézet hívei. Az ortodox turanisták egy része a kereszténységet is támadta — mivelhogya

az nem felel meg a magyarság lényegének —, s helyette az ősi, pogány magyarság újjáéledt kultuszát hirdette: a „turáni egyistenhívő” vallást. A mérsékelt Turáni Társaság és köre elhatárolta magát az ortodox irányzatától, s azzal semmi közösséget nem vállalt, sőt élesen támadta is e fantazmagóriákat, hiszen bennük az igazi turáni eszme elferdítését, lejáratását látta.

Bírálatok és új értelmezések

A turánizmust ért *korabeli bírálatok* nagy része nyugati orientációjú írók tollából származott. E kritikák az eszmékör tudománytalanságát, a keleti orientáció történelmi tévúját és mindennek a közvéleményre ható káros és veszélyes befolyását kárhoztatták.¹⁷ A bírálatok egészen más típusát képviselte Szabó Dezső, aki — Ady és Móricz nyomán — új irányt adott a turánizmus értelmezésüknek. Az általa vágott úton járt a Bartha Miklós Társaság, majd annak nyomán később a harmincas években a népi írók turánizmus elkövetése. Szabó Dezső átalakította a turánizmus alapítéletét: az addigi nemesi nemzet-eszménnyel szemben megfogalmazta a *népi nemzeteszmenyt*, s a turáni lovas, a nemesi vitéz helyett a parasztot tette ideálképpé. Az „igazi turánizmus” számára az egyetlen ősi turáni értékeket hordozó osztály, a magyar paraszt védelmére, felemeléséért jelentette.¹⁸ A Bartha Miklós Társaság fiataljai által kidolgozott „turáni-szláv parasztállam”-konceptió mind társadalmilag (a parasztság társadalmi szerepének előtérbe helyezése), mind politikailag (a földrakás demokratikus megoldása), mind külpolitikailag (a kelet-európai testvériség eszméje) alapvetően különbözött a turánizmus addigi értelmezéseitől.¹⁹ A népiek számára a „turáni” szó az „ősi magyar” jelzővel vált egyenértékűvé, „turánizmusuk” pedig az ősi magyar értékeket egyedül képviselő parasztság védelmének, gazdasági és politikai felemelésének a gondolata lett. Másrészt a népiek az akkori polgári kultúra válságára és az ezáltal felvetett égető problémákra az egész nyugati civilizáció bírálatával válaszoltak, a közösségi (keleti) életformát állítva szembe az európai individualista mentalitással. Keletiségükkel a magyar sajátosságoknak megfelelő átalakulást hirdettek, s ez a felfogás nagyban belejárt a harmadik út konceptiójának kialakulásába.

A turánizmus alakulásában a *harmincas évek* második felének megváltozott viszonyai *újabb árnvalatok* megjelenését eredményezték. Bár a Turáni Társaság változatlan tartalommal hirdette a turáni népek összefogását és a magyarság összekötő szerepét Európa és Ázsia között, a turánizmus ideológiájának keitőssége mind nyilvánvalóbb lett, s mind jobban elkülönült egymástól az expanzív és a defenzív irányzat. Az előbbi a hivatalos politikai élet sáncain kívül rekedt társadalmi mozgalmából ismét „előlépett” a hivatalos elképzeléseket támogató *ideológiává*, egyrészt a turáni államok megvalósulni látszó szövetségének (Japán, Bulgária), másrészt a turáni gondolat fajvédő jellegének hangsúlyozásával. (A szélsőjobboldal egy magyar fajelméletet is megpróbált kidolgozni a turánizmus segítségével, de mivel egyrészt a kevert eredetű magyar fajhoz tartozás kritériumait nem sikerült meghatározni, másrészt a „fajtisztaság” elve politikailag ellentétben állt volna a soknemzetiségű Nagy-Magyarország visszaállításának eszméjével, a fajmítosz megteremtésének kísérlete nem járt sikerrel.²⁰ A turáni gondolat másik — és egyre inkább előtérbe kerülő — értelmezése defenzív jellegűbb adódóan a *német nyomással szemben* fogalmazódott meg a magyarság védelmében. A „turáni” jelző ebben a felfogásban a „nem germán,

nem sláv” értelmet takarta, és a kis Magyarország (a defenzív irány mindig a kisállamiság tudatával kapcsolódott össze) önállóságának megtartására irányuló vágyat fejezte ki. Elsődleges célja a pángermánizmus és a német befolyás erősödése elleni harc vált.²¹ A különböző külpolitikai koncepciók felvázolásával szintén egy sajátos és független magyar politika megőrzését kívánták elérni.

A gondolat újabb megjelenése

A *keletiség tudata* végigkísérte a magyar nép európai történetét is. A turánizmus ennek részeként a magyarság ázsiai eredetét, gyökereiben keleti örökségét, a Keletet és Nyugatot összekötő *híd* szerepét hangsúlyozta. XX. századi újabb és újabb feléledésének nemzetpszichológiai alapjait az „egyedül vagyunk”-motívumban kell keresnünk, amely szerint a magyar nép rokonságot Európában, s az idegen népek között egyedül áll keleti eredetével. Ez a XX. század katalizmái által felerősített pesszimista érzés vezette a társadalom különböző rétegeit a turánizmus felé, hiszen az kiutat látszott mutatni ebből a helyzetből, s képesnek tűnt arra, hogy lehetséges szövetségeseiket, sőt rokonokat mutasson fel, új irányultságot fogalmazzon meg, s a sajátosan magyar „gyötrő magányt” feloldja. Ez a magartás azonban nem a sorsvállaló, szembenéző és így a helyes helyzetfelfismerés talaján álló cselekvő tudatból alakult ki, hanem a rideg valóság elől az ábrándvilágba menekülő gondolatrendszerből. Az út tehát, amit a turánizmus mutatni tudott, nem segítette, hanem gátolta a helyes nemzeti önismeret kialakulását és fejlődését. A nemzeti történelemmel való szembenézés hiányában a turánizmus csupán egy hamis illúzióba ringató *tudat-pótlék* lehetett.

A turáni gondolat *1945 után* ugyan nem jelent meg sem a politikai, sem a társadalmi szervezetek szintjén, végleges eltűnéséről mégsem beszélhetünk. Informális csatornákon, a nyugati emigrációs irodalomban, esetlegesen megjelenő hazai — műkedvelő módon „őstörténészkedő” — magánkiadványokban, mintegy a felszín alatt élt az eszméiség. Az újabbban megjelenő turánizmus, illetve a hasonló funkciókat betöltő tudattartalmak nem új jelenségek tehát, hanem az utóbbi esztendőktől történelmi-tudati változásai nyomán radikálizálódott formában felszínre került ideológiai törmelékek rendszerre szervezésének kísérletéről van szó. Középpontjában a külső hatásoktól mentes, „szerves” társadalom kialakításának utópiája és a nemzet veszélyeztetettségének és a veszélyeztetettségűl való megvédésének sokszor már patológikus kényszerképzete áll, ezért ma a gondolatrendszer radikálisan „ellenésképes”. Ám az ideologikum ilyen formában való újabb „feléledésének” kérdése már inkább a politika tárgykörébe tartozik, vizsgálatában sokkal illetékesebb lehet a politológia, a szociológia — esetleg a társadalompszichológia —, mint a történettudomány.

JEGYZETEK

¹ *Germanus Gyula*: Turán. Budapest, 1916. — *Kincses Nagy Éva*: A turáni gondolat. In: *Óstörténet és nemzettudat. Szeged, 1991.* 44—49.

² A szerkesztők beközönlője. Turán 1918. 1. sz. 2. l. — *Teletki Pál*: Táj és faj. Turán 1917. 1. sz. 17—29. — *Teletki Pál*: A Turán földrajzi fogalom. Turán 1918. 1—2. sz. 44—83.

árság újjáéledt
ársaság és köre
em vállalt, sőt
me elferdítését,

ők tollából szár-
ténelmi tévúját
szították.¹⁷ A bi-
icz nyomán —
Bartha Miklós
turánizmus el-
nemesi nemzet-
lovas, a nemes
az egyetlen ősi
t jelentette.¹⁸ A
lam"-konceptió
e), mind politi-
et-európai test-
itől.¹⁹ A népiek
izmusuk" pedig
ági és politikai
ra válságára és
val válaszoltak,
ntalálással. Ke-
s ez a felfogás

ozott viszonyai
llozatlan tartá-
zeropét Európa
bb left, s mind
bbi a hivatalos
ett" a hivatalos
lmi látszó szö-
k hangsúlyozá-
ni a turánizmus
itériumait nem
en állt volna a
osz megterem-
nkább előtérbe
mben fogalma-
1", nem germán,

nem szláv" értelmet takarta, és a kis Magyarországot (a defenzív irányú mindig a kisállamiság tudatával kapcsolódott össze) önállóságának megtartására irányuló vágyat fejezte ki. Elsődleges célja a pángermánizmus és a német befolyás erősödése elleni harc vált.²¹ A különböző külpolitikai koncepciók felvázolásával szintén egy sajátos és független magyar politika megőrzését kívánták elérni.

A gondolat újabb megjelenése

A *keletiség tudata* végigkísérte a magyar nép európai történetét is. A turánizmus ennek részeként a magyarság ázsiai eredetét, gyökereiben keleti örökségét, a Keletet és Nyugatot összekötő *hid* szerepét hangsúlyozta. XX. századi újabb és újabb feléledésének nemzetpszichológiai alapjait az „egyedül vagyunk”-motívumban kell keresnünk, amely szerint a magyar nép rokontalan Európában, s az idegen népek között egyedül áll keleti eredetével. Ez a XX. század katalizmái által felerősített pesszimista érzés vezette a társadalom különböző rétegeit a turánizmushoz, hiszen az kiutat látszott mutatni ebből a helyzetből, s képesnek tűnt arra, hogy lehetséges szövetségeseket, sőt rokonokat mutasson fel, új irányultságot fogalmazzon meg, s a sajátosan magyar „gyöbűr magányt” feloldja. Ez a magatartás azonban nem a sorsvállaló, szembenéző és így a helyes helyzetfelismerés talaján álló cselekvő tudatból alakult ki, hanem a rideg valóság elől az ábrándvilágba menekülő gondolatrendszerből. Az út tehát, amit a turánizmus mutatni tudott, nem segítette, hanem gátolta a helyes nemzeti önismeret kialakulását és fejlődését. A nemzeti történelemmel való szembenézés hiányában a turánizmus csupán egy hamis illúzióba ringató *tudat-pótlék* lehetett.

A turáni gondolat 1945 után ugyan nem jelent meg sem a politikai, sem a társadalmi szervezetek szintjén, végleges eltűnéséről mégsem beszélhetünk. Informális csatornákon, a nyugati emigrációs irodalomban, esetlegesen megjelenő hazai — műkedvelő módon „őstörténészkedő” — magánkiadványokban, mintegy a felszín alatt élt az eszmiség. Az újabb megjelenő turánizmus, illetve a hasonló funkciókat betöltő tudattartalmak nem új jelenségek tehát, hanem az utóbbi esztendőket történeti-tudati változásai nyomán radikálizálódott formában felszínre került ideológiai törmelékek rendszerre szervezésének kísérletéről van szó. Középpontjában a külső hatásoktól mentes, „szerves” társadalom kialakításának utópiája és a nemzet veszélyeztetettségének és a veszélyeztetettségűl való megvédésének sokszor már patológikus kényszerképzete áll, ezért ma a gondolatrendszer radikálisan „ellenességképes”. Ám az ideologikum ilyen formában való újabb „feléledésének” kérdése már inkább a politika tárgykörébe tartozik, vizsgálatában sokkal illelkeesebb lehet a politológia, a szociológia — esetleg a társadalompszichológia —, mint a történettudomány.

JEGYZETEK

- 1 *Germanus Gyula*: Turán. Budapest, 1916. — *Kincses Nagy Éva*: A turáni gondolat. In: *Őstörténet és nemzetstudat. Szeged, 1991.* 44—49.
- 2 A szerkesztők beköszöntője. Turán 1918. 1. sz. 2.1. — *Teleki Pál*: Táj és faj. Turán 1917. 1. sz. 17—29. — *Teleki Pál*: A Turán földrajzi fogalom. Turán 1918. 1—2. sz. 44—83.

- 3 *Bán Aladár*: A turáni népek. Turán 1940. 57—59.
 4 *Paikert Alajos*: A turáni gondolat politikai vonatkozásai. Turán 1925.
 5 Néhány példa. *Zajti Ferenc*: A hun-magyar őstörténelem. Budapest, 1928. — *Uő*: Magyar évezredek. Budapest, 1939. — *Modi Jvany Jamskedi*: A hunokról, akik meghódították Indiát. Budapest, 1926. — *Bella Márton*: Az oláhok eredetük szerint hun-bolgárok. Budapest, 1931. stb.
 6 A téma bővebb kifejtését lásd: *Puztay Lajos*: Az „ugor-török háború” után. Magvető 1977. — *Hazi György*: Vámbéry Ámin. Akadémiai Kiadó, 1976. — *Szász Jenő*: Történeti eredet-kérdések és a nemzeti tudat. Valóság 1985/3.
 7 A témához bővebben: *Szabó Miklós*: Magyar nemzetfelfogások a XX. század első felében. *Mozgó Világ* 1983/4. — *Szabó Miklós*: Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában. In: *Sz. M.*: Politikai kultúra Magyarországon 1896—1986. Medvetánc könyvek 1989. 107—176. *Kutin Ferenc*: Nemzet-eszme és nacionalizmus. In: *K. F.*: Közéletések a reformkorhoz. Magvető 1986.
 8 XIX. századi angol művészetfilozófiai irányzat. Szellemi irányítójuk John Ruskin (1819—1900) az akadémikus művészetet szembe fordítva a művészet megújulásának útját az őszinteségben, a természet egyszerűségében, a régi (középkori) művészethez való fordulásban jelölte meg. A preraffaeliták az elterjedett európai stílusok helyett előtérbe helyezték a helyi és a nemzeti kultúrát, a gyárparallal szemben a kézművesség és a modern iparművészet kultuszát. Az elidegenedett, atomizált polgári világban a közösségi életformát hiányolták, ezért a „Keletet” tekintették példának a „dekadens Nyugatra” szemben. Magyarországi kapcsolataik révén a magyar népművészet felledezésében és nemzetközi megismerésében is nagy szerepet játszottak. (*Walter Crane*)
 9 *Paikert Alajos*: Előszó. Turán 1913. 1. sz. 1. — *Uő*: Turáni Társaság. A Turáni Társaság alapszabályai. Budapest, 1910.
 10 *Paikert Alajos*: A Turáni Társaság eddigi és jövőendő működése. Budapest, 1914.
 11 *Paikert Alajos*: Azsia jövője. Turán 1913. 1. sz. 7—14.
 12 *Teleki Pál*: Bevezető. Turán 1913. 1. sz. 3—6.
 13 A Magyarországi Turán Szövetség történetéről ír: *Cholnoky Jenő*: A Magyarországi Turán Szövetség. Budapest, 1922. — *Türmezei László*: A Magyarországi Turán Szövetség vázlatos története, alapszabályai és általános ismertetése. 1938.
 14 A „Turán füzetek” sorozat kötetei: (1937—1944) 1. *Béla György*: A vércsoportok kutatásának faji jelentősége; 2—3. Új történelmi hivatásunk; a turániség; 4. Nyílász- és nem-nyílász magyarokhoz; 5—7. A Magyarországi Turán Szövetség vázlatos története; 8. A Magyarországi Turán Szövetség álláspontja a fajiságról; 10—11. *Türmezei László*: A dumavölgyi hitrege stb.
 15 *Paikert Alajos* beszéde a Turáni Társaság negyedszázados jubileumi közgyűlésén. Turán 1936.
 16 *Györy Lajos*: Turánizmus után exotizmus. Magyar Szemle 1936. XXVI. k. Az orthodox turánizmus. Magyar Szemle 1937. XXX. k. 182.
 17 *Szekfi Gyula*: A három nemzedék — és ami utána következik. 1934. 479—486. — *Németh Gyula*: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 1931. XI. k. 132—139. — *Schmidt József*: Turánizmus. Nyugat 1925. XVIII. 137—200.
 18 *Ady Endre*: Pusztaszeren. Budapesti Napló 1907. IX. 17. In: A. E. Művei. Publicisztikai Írások II. Szépirodalmi 1977. 572. — *Móricz Zsigmond*: A magyar költő. Zempléni Árpád halálára. Nyugat 1919. XII. 991—998.
 19 *Szabó Dezső*: A turánizmus. Élet és Irodalom 1923. 1. sz. 14—22.
 20 *Szekfi Gyula*: A turáni-szláv parasztlam. Magyar Szemle 1929. V. k. 30—38. — *Keresztury Dezső*: Kelet és Nyugat között. Magyar Szemle 1934. XXI. k. 142—155. — *Bernát B. István*: Adatok a népi ideológia előrtörténetéhez. In: A két világháború közötti Magyarországról. Kossuth 1984. 403—434.
 21 A szélsőjobbokkal és a turánizmus kapcsolatáról ír: *Lackó Miklós*: Nyílászok, nemzetiszocialisták. Kossuth 1966. 39. — *Dósa Rudolffné*: A MOVÉ. Akadémiai Kiadó 1981. 128—129.
 22 Ehhez lásd a „Kelet” című lap cikkeit: *Dunay Ákos*: A magyarság Kelet felé tekint. Riport a Turáni Társaságról. 1937/5—8. — *Zimányi György*: Turánizmus. 1938/3—5. — *Dunay Ákos*: A Dumamedence valósága 1937/2. — *Puskás István*: A magyar—bolgár barátság 1937/5—8. — *Szász István*: A magyar—jugoszláv—bolgár blokk. 1937/5—8. — *Puskás István*: A német—oszták egyesülés tanulságai. 1938/3—5.

A tudományos műhely problémái

Illés Iván

Egy igazgató töprengései

Közhelyszámba megy manapság, hogy az ország, a költségvetés helyzete nehéz, hogy emiatt mindenkinek és ezen belül a tudománynak is rosszabb kell húznia a derékszíját (bár az igazság kedvéért hozzá kell tenni: a tudománynak — és ez már nem országos elemi csapás — az átlagosnál néhány lyukkal még rosszabbra). Emiatt azonban önmagában mégsem fogtam volna tollat, hiszen panaszaik — legalábbis e folyóirat olvasóinak körében — jól ismertek, máshol pedig valószerűtlen, hogy visszhangot váltanának ki. Ami mégis cikktírásra készített, az az, hogy az anyagi források csökkenése nem egyszerűen mennyiségi fogyamat, még csak nem is a kutatási lehetőségek és kapacitások arányos csökkenése, hanem olyan új korlátok, érdekeltségi rendszerek, viselkedési szabályok és magatartásformák kialakulásához vezet, amelyek tudományvetikái és általános morális problémákat vetnek fel. Ezeket a morális problémákat szeretném a folyóirat olvasóival megosztani, bízva abban, hogy egy közös gondolkodásban a megoldások, a kiutak talán jobban körvonalazódhatnak.

1. Kezdem azzal, hogy sok szó esik manapság a tudományos kutatók külföldre távozásáról, az „*agyzelszívásról*” és ez a probléma súlyos és valós. A teljes igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az intézethálózat — legalábbis az akadémiai intézethálózat — legfőbb erőfeszítése a kutatók megtartására irányult. A kutatóintézetek reálértékben mért költségvetési támogatása sokkal, de sokkal nagyobb arányban csökkent, mint amilyen mértékben létszámuk, kutatóik száma mérséklődött. A fogyás — ahol ilyen volt — az önkéntes távozásokból, nyugdíjazásokból adódott, elbocsátásokra csak egészen ritka kivételként került sor. Ez márkánsan eltér a nemzetgazdaság más területeitől és, ha értéket feltehet kell mondani, egyértelműen pozitívumnak tekinthető, hiszen nem akármilyen emberitől kevesebb lett, az exodus lényegesen nagyobb lehetett, lett volna, ha a kutatóintézetek nem ezt a stratégiát köveik.

E stratégiának azonban egy sajátos és a továbbiak szempontjából igen fontos következménye lett. Az ugyanis, hogy a költségvetési támogatás a társadalomtudományi intézetek átlagában ma már kizárólag a béreket és azok társadalombiztosítási járulékait, a természettudományi intézetek átlagában pedig már azt sem fedezik. Ez tehát azt jelenti, hogy gyakorlatilag a béren felül minden költséget — a fűtést, a világítást, a telefon- és postaköltséget, az esetleges helyiségbérelti díjakat, tehát a pusztán létezés költségeit, nem is beszélve akkor még a kutatásról — más forrásokból, pályázatok vagy szerződéses munkák révén kell biztosítani.